

МЕТОДОЛОГІЯ ІСТОРІОГРАФІЯ ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

Я.В.ВЕРМЕНИЧ*

СИСТЕМОЛОГІЯ ІСТОРИЧНОЇ ЛОКАЛІСТИКИ: ПОШУК ПАРАДИГМАЛЬНИХ ОРІЄНТИРІВ

У статті здійснено спробу осмислення активізації наукового інтересу до локальної історії та явищ регіоналізму у сучасній соціоантропології. Пропонується концептуальна модель переходу від традиційних до інноваційних підходів наукового пошуку, обґрунтовується системоутворюючий потенціал історичної локалістики як наукового напрямку та дослідницького об'єкта.

Початок ХХІ ст. ознаменувався повсюдним посиленням інтересу до формування інтелектуальних інформаційних наукових систем («*knowledge based systems*»). Цей інтерес спричинив бурхливий розвиток т.зв. когнітивних наук – міждисциплінарних галузей наукового знання, сфокусованих на дослідженні процесів пізнання. Із позицій інформаційного підходу розвиток цих наук чимось нагадує еволюцію біологічних систем. Як зазначає В.Онопрієнко, «наукові концепції характеризуються певною системною організацією, вони з'являються, “живуть”, зникають, поступаючись місцем більш досконалим. [...] Час існування будь-якої інформаційно перенасиченої системи обмежений. Після завершення якогось терміна починається процес оптимізації, відбувається “відкидання” актуальної інформації, переведення її у незв'язаний стан, тобто у фонд потенційної інформації»¹. І пошук системи, тепер уже нової, починається з початку.

Історична наука має справу з реаліями, які постають, живуть, зникають, тобто реалізують себе у часових параметрах. За Ю.Вільчинським, «Час торує дорогу в Просторі, а Простір невблаганно пожирає Час, перетворюючи його на Вічність»². Категорії часу швидкоплинні й уже тому важко піддаються систематизації. Із простором простіше – він більш сталий. Але тут історичність стикається з феноменом неосяжності та нескінченності.

* Верменич Ярослава Володимирівна – доктор історичних наук, провідний науковий співробітник Інституту історії України НАНУ, керівник сектору теоретико-методологічних проблем історичної регіоналістики.

¹ Онопрієнко В. Науковедение: поиск системных идей. – К., 2008. – С.58–59.

² Вільчинський Ю. Філософія історії: теорія взаємопроникнення часу і вічності. – К., 2009. – С.327.

Швидкоплинність часу й неосяжність простору – основні чинники, які зазвичай стають на заваді оформленню наукової системології як метадисциплінарного історичного знання. Навіть самі терміни *системологія*, *систематика*, які широко використовуються у природничих, зокрема географічних, науках досить важко пробивають собі шлях у сферу історичного пізнання. Значною мірою це пояснюється складнощами формалізації величезної сукупності явищ, які відносяться до різних історичних епох і цивілізацій. На це, зокрема, звертав увагу німецький теоретик історичної науки Р.Козеллек: «Економіка, політологія, соціологія, філологія, лінгвістика – усім цим наукам можна дати визначення, відштовхуючись од відповідної предметної сфери. Натомість створення історичної систематики, в основу якої було б покладено реальний об'єкт дослідження або ж теорія, орієнтована на цей об'єкт, є значно важчими завданнями. На практиці об'єктом історії є або все, або ніщо, бо майже все можна оголосити предметом історичної науки... При співвіднесенні з об'єктом історія стає історичною категорією, без нього вона залишається лише метаісторичною величиною»³.

Статтю, з якої взято наведену цитату, Р.Козеллек назвав «Про необхідність теорії історичної науки». Цю необхідність він виводив із потреби чіткого визначення місця історії як науки в колі деісторизованих дисциплін і відновлення «обірваної» об'єднавчої нитки історичного світогляду. Хоч історія постійно підживлюється метафорикою, доводить він, лише теорія здатна піднести роботу історика в ранг історичного дослідження. Коефіцієнт змін і прискорень формує нові семантичні поля, що вимагає особливої уваги до системи понять.

Істотні зрушення у системі історичного пізнання, які ми спостерігаємо останнім часом, тісно пов'язані з реаліями глобалізації. Стимульовані нею «повороти» й «виклики» поставили у зовсім новий контекст проблему співвідношення глобального й локального, а отже, і діалектику співвідношення між глобалістикою та локалістикою у системі територіалізованого історичного знання. Сьогодні локальне – це зовсім не те ілюстративне й несуттєве, що мало в канонах марксистського світосприйняття підкріплювати й оживляти макроісторичні схеми. Умонтоване у процес глобально-локальної динаміки (термін Б.Мазліша)⁴, воно виступає нарівні з глобальним як системотворчий чинник. Саме з переосмисленням локальності пов'язана актуалізація проблем простору, кордонів, розмаїття культурних світів. А популярним у тезаурусі соціогуманітаристики поняттям глокалізація нині позначають той новий феномен глобальної локальності, який прокладає шлях децентралізованому світу, формує мережу взаємопроникних і взаємовідтворюваних культурних зв'язків.

Під впливом «історичної глобалізації» відчутно змінюються структура і функції загальної історії, базованої, за П.Новиком та Дж.Бентлі, на «поклонінні державі» й легітимації відповідних цивілізаційних ідей. Поняття цивілізації як частини дихотомії «цивілізаційне – варварське» надто довго осмислювалося як синонім раціональності та прояв історичної необхідності; завдяки цьому телеологізм став фундаментом історієписання. Упродовж

³ Козеллек Р. Часові пласти. Дослідження з теорії історії. – К., 2006. – С.329–330.

⁴ Див.: Мазліш Б. Глобальное и локальное: понятия и проблемы // Социс. – 2006. – №5. – С.23–31.

XX ст. цей фундамент поступово розвивався під впливом постколоніалістської і постмодерністської критики, унаслідок чого історичний процес постав як діалог цивілізацій, в якому роль суб'єкта було закріплено за обома сторонами; загальна історія, відтак, постала як сума багатьох глобальних історій, написаних із різних поглядів. Макроісторичні моделі загальної історії (лінійно-стадіальні, циклічні), які домінували раніше, сьогодні існують поряд із регіональними моделями історії локальних цивілізацій, моделями локальної історії та мікроісторії. А головна проблема глобальної історії мислиться як співвідношення універсального й часткового (локального)⁵.

Із погляду доступності й наочності можна було б запропонувати у ключі дихотомії «глобальне – локальне» розрізнення історичної глобалістики й історичної локалістики як двох базових опор диференціації історичного знання (за принципом «інтегративне – просторово-індивідуалізоване»). Але складність полягає у тому, що в історичній системології вже утвердилося дещо вужче трактування глобальної історії як історії становлення єдиного глобального світу, концептуалізованого на основі світ-системного й частково цивілізаційного підходів. Відокремлюється від неї й нова глобальна історія, зосереджена на останньому, сучасному етапі глобалізації.

І все ж уявляється продуктивним саме антитезу «глобальність – локальність» покласти в основу типологій просторових підходів в історичному пізнанні. На наш погляд, термін *історична локалістика* цілком придатний для виокремлення наукового напрямку чи субдисципліни, зосереджених на дослідженні всього того, що відбувається на мезо- й мікрорівнях у структурах територіальності (територіально локалізованої історії). Локальний рівень при цьому мислиться як нижчий за національний, але такий, що включає у себе регіональність у внутрідержавному вимірі.

Предметне поле концептуалізованої в такий спосіб історичної локалістики охоплює локальні об'єкти найрізноманітніших масштабів – від окремої людини у соціокультурному контексті до регіону, причому локальність має, крім просторового, і часовий аспект. Обмеженість локалу певними кордонами – суттєва, хоч і не обов'язкова ознака локальності. Із погляду феноменології держава та її локальна частина співвідносяться як частина й ціле; онтологічно держава й регіон розглядаються, як правило, у ключі розмежування інтегруючого та просторово-індивідуалізуючих начал.

У вітчизняній практиці історієписання поняття *історична локалістика* поки що відсутнє; що ж до поняття *локальна історія*, то воно застосовується як синонім місцевої. Розмитість цього останнього виключає можливість концептуалізації й систематизації наукового знання поза тими, надто вузькими, межами, які задані рамками історичного краєзнавства. Здається, що введення в науковий дискурс понять *локально-історичне знання*, *історична локалістика* дасть змогу поставити на науковий ґрунт дискусію щодо співвідношення національного історичного нарративу і локальних

⁵ Global History: Interactions between Universal and Local. – Basingstoke, 2006. Див. також: *Йонов І.Н.* Политические отношения, интеллектуальные сети и логико-лингвистические основания цивилизационного знания // *Общественные науки и современность.* – 2010. – №6. – С.134–146.

історіографічних традицій, чіткіше відобразити роль і місце територіальної організації людських спільнот у системі історичного наукового пізнання й запропонувати шляхи уникнення різнобою у застосуванні термінів *місцева історія, локальна історія, нова локальна історія, мікроісторія, регіональна історія, історичне краєзнавство* та ряду інших.

Що ж до регіонів, різних за генетичними ознаками й функціональним призначенням, то залежно від епістемно-дискурсивних завдань того чи іншого дослідження вони можуть розглядатися й у системі загальної (глобальної) історії, і в контексті локалістики. Предметне поле регіоналістики найкраще вписується у мезорівневу структурну систему. Оскільки у дослідженнях сектору теоретико-методологічних проблем історичної регіоналістики Інституту історії України НАНУ йдеться переважно про регіони у внутрідержавному розумінні, вважаю доцільним розглядати регіоналістику і як верхній рівень локалістики, і як підсистему країнознавства, органічно включеного в контекст загальної історії.

Для створення історичної систематики потрібен чітко визначений об'єкт. У нашому випадку, стосовно історичної локалістики, ним є територія – обмежений умовними кордонами простір. А якщо мати на увазі предметне поле локальної історії – то це те, що прийнято характеризувати як *місце, локал*. Відповідна категорія («localization», «locational approach») поряд із поняттями *місцезорозташування, місцезорозвиток* вважається базовою у локальній (місцевій) історії. Найчастіше нею позначається не територія, а місцеве співтовариство – «сукупність людей, які здійснюють певну історичну діяльність». За С.Гомаюновим, характеризувати як місцеве можна не кожне локальне співтовариство, а лише те, яке укорінене у просторі, часі, духовній сфері, являючи собою хронотопонімічну систему, постійно відновлювану завдяки тривкості місцевих традицій⁶.

Концептуалізація історичної локалістики відбувається на основі переосмислення понять локус, локалізм, партикуляризм, периферійність тощо, поєднання макро- й мікроісторичних підходів, простеження еволюції ізольованих соціумів у великих часових діапазонах. Застосування крос-історичних підходів і методик локального мікроаналізу дає змогу представити не усереднено-типову, а виразно індивідуалізовану просторову картину суспільних відносин на рівні певного «місця» в більш або менш широкому часовому діапазоні.

Локальні параметри сегментованого простору (просторова мозаїчність) і їх придатність до ієрархізації створюють можливість для здійснення територіально обмежених і водночас внутрішньо самодостатніх наукових досліджень, що охоплюються системою понять *регіональна історія, регіонально-історичні дослідження, регіональна історіографія*. Хоч принцип

⁶ Гомаюнов С.А. Местная история: проблемы методологии // Вопросы истории. – 1996. – №9. – С.160–162.

саме такої територіально-структурної кваліфікації доволі умовний (регіональні кордони – величина надто рухома й у просторі, і в часі), однак він фактично є єдиним, здатним забезпечити ретроспективне членування простору за певними більш-менш сталими ознаками. А це означає, що тезаурус історичної локалістики піддається впорядкуванню на основі певної системи.

Основоположником історичної системології по праву вважають російського мислителя XIX ст. М.Данилевського. Під «системою науки» він розумів як її внутрішню структуру, так і принципи, покладені в її основу. Поділ історії на давню, середню й нову уявлявся йому вторинним і не вичерпним; значно важливішим для нього було виділення й розмежування культурно-історичних типів (цивілізацій). Кожен культурно-історичний тип, проходячи через певні стадії свого розвитку, виробляє уявлення про самого себе та свій політичний ідеал. Коли внутрішні можливості саморозвитку в ньому вичерпуються, створена певним народом держава розпадається⁷. Теорія культурно-історичних типів М.Данилевського, запропонована у 1869 р., справила великий вплив на формування основ історичної системології (систематики) у працях О.Шпенглера, А.Тойнбі, М.Вебера та інших мислителів.

Якщо розуміти, услід за О.Шпенглером, систематику як науку, що відкриває і приводить у певну систему закони людської життєдіяльності та природно-наслідкові зв'язки, то її «історичний канон» має вибудовуватися на ґрунті освоєння якомога ширших типологій найрізноманітніших зв'язків локальних спільнот і методик розчленування освоєного людиною простору з тим, щоби «дійти до глибин». Завдання хоч і складне, але загалом досяжне. Свідченням наближення до його розв'язання є поява оновлених різновидів методології історії, у світлі яких розвиток людства постає як ієрархізована багаторівнева мережа різних за ступенем узагальнення систем історичного знання, де кожна система вищого ступеня слугує методологічним орієнтиром для систем нижчого рівня. Наукова результативність таких систем величезною мірою залежить від того, наскільки вдало обирається одиниця аналізу – цей вибір має забезпечити як фіксацію цілісних характеристик об'єкта, так і можливості для осмислення його внутрішньої структури й тенденцій розвитку.

Поняття «система» ввібрало у себе найважливіші «рубрикації думки», запропоновані науковою методологією й епістемологією. Системна методологія наукового пізнання, витоки якої пов'язують із концепцією загальної системи («*general system*») Л. фон Берталанфі, базується на виявленні підвалів, що породжують властивості складних об'єктів, і закономірностей їх репрезентації.

У баченні Л. фон Берталанфі «система є комплекс елементів, які перебувають у взаємодії»⁸. Конкретизуючи це доволі загальне визначення, Л.Гумільов зауважував: реально існуючим і діючим фактором системи є не предмети і не факти, а зв'язки, «хоч вони не мають ані маси, ані заряду,

⁷ Данилевский Н.Я. Россия и Европа. – Москва, 1991. – С.76–88, 222.

⁸ Берталанфи Л. Общая теория систем – критический обзор // Исследования по общей теории систем / Под ред. В.Н.Садовского, Э.Г.Юдина. – Москва, 1969. – С.29.

ані температури». Будь-яка система не статична, а перебуває або у стані динамічної рівноваги, або в русі від якогось зовнішнього імпульсу. Система складається з ланок, блоків, підсистем, кожна з яких є одиницею нижчого порядку. Саме це створює той ієрархічний принцип, який дає змогу вести дослідження на заданому рівні.

Як і біологічні, соціальні й когнітивні системи включають у себе не тільки людей, але й елементи ландшафту, культурні традиції, зв'язки з сусідами. У такій системі первісний заряд енергії поволі витрачається, що збільшує ентропію. Система повинна постійно відновлювати втрачену енергію у процесі обміну з довкіллям, і цей обмін регулюється управляючими системами або традицією, які використовують успадковані й відновлювані запаси інформації⁹. Система постає при цьому як форма представлення знання і як інтегральна категорія, що визначає когнітивні схеми мислення. Як зауважувала Є.Агошкова, «в епістемологічному плані система як форма знання належить до фундаментальних пізнавальних процедур – процедур обґрунтування»¹⁰.

З урахуванням багатосторонності, багаторівневості та полісемантичності сучасного наукового пізнання філософія науки пропонує його класифікацію за ознаками масштабності, предметної спрямованості, реконструктивності, інструментальності, метатеоретичності, метааксіологічності, контекстуальності. За умови великомасштабного бачення конкретна наукова дисципліна постає у вигляді конгломерату як мирно співіснуючих, так і конкуруючих одна з одною дослідницьких програм (шкіл, напрямків, концепцій, підходів, проблемних полів) і відповідних систем знання. Реальна потреба в теоріях з'являється тільки на просунутих етапах пізнання, коли вже накопичено достатню кількість достовірної інформації про об'єкт дослідження в рамках «чорнової», «нетеоретичної» роботи. Лише на цій основі стає можливим своєрідне концептуальне «огранювання» об'єкта, що відокремлює істотне від несуттєвого, універсальне від одиничного, об'єктивне від суб'єктивного. Набуття певним напрямом досліджень статусу наукової дисципліни відбувається лише тоді, коли він дістає змогу аналізувати свій предмет за допомогою його точно визначених реконструкцій¹¹.

Поняття *наука* й *дисципліна* часто ототожнюють, хоча тенденцією останнього часу є доведення пріоритету дисциплінарної організації по відношенню до теоретичного, у тому числі наукового, знання. Теоретичне знання, за І.Касавіним, існує в особливій організаційній формі дисциплінарності, яка забезпечує його акумуляцію, трансляцію й модифікацію. Дисципліна – необхідна форма соціального буття науки як сфери професійного виробництва, розподілу і споживання знання у наш час¹².

⁹ Гумил'єв Л.Н. Этногенез и биосфера Земли. 2-е изд. – Ленинград, 1989. – С.100–101.

¹⁰ Агошкова Е.Б. Категория «система» в современном мышлении // Вопросы философии. – 2009. – №4. – С.57–71.

¹¹ Кузнецов В. Українська аналітика науки: логіка наукового аналізу // Філософська думка. – 2008. – №2. – С.15–50.

¹² Касавин И.Т. Междисциплинарное исследование: к понятию и типологии // Вопросы философии. – 2010. – №4. – С.63–64.

Особливу складність для наукової системології створює наявність мульти- (чи полі-)дисциплінарних систем знання і розмитість міждисциплінарних кордонів. Прирощення наукового знання відбувається, як правило, на міждисциплінарних стижах. Саме поняття міждисциплінарності у ході бурхливої диференціації наукових дисциплін розчленовується й трансформується – у рамках неklasичного типу раціональності розрізняють *мультидисциплінарність* (доповнення однієї дисципліни іншою), власне *міждисциплінарність* (взаємодія дисциплін), *трандисциплінарність* (побудову інтегральних структур)¹³. Комбінація всіх цих підходів стає необхідною там, де предметне поле дослідження перебуває на перетині природничого й соціогуманітарного знання, приміром, у сфері регіоналістики. Прийоми дисциплінарності й міждисциплінарності, як і відповідні методи досліджень, постають при цьому як різновиди типів комунікацій у науковій діяльності.

Зміною статусу сучасного наукового знання, яке перетворилося у своєрідну форму виробництва, зумовлена поява поряд із класичними і неklasичними методологічними підходами парадигм постнеklasичної науки. Саме поняття постнеklasичної науки було запропоноване у 1989 р. російським філософом В.Стьопіним, який розробив оригінальну концепцію структури й генези наукового знання на базі кореляції освоюваних сучасною наукою системних об'єктів зі змінами параметрів наукової раціональності. На місці простих (малих) систем, що піддавалися монодисциплінарному вивченню, постали проблеми дослідження складних (великих), здатних до саморегулювання й саморозвитку систем, що потребують для свого розв'язання ресурсів міждисциплінарних та трандисциплінарних підходів, неklasичних і постнеklasичних методологій¹⁴.

Основне коло пошуків у сфері постнеklasики включає проблеми змінюваності форм суб'єкт-об'єктної єдності, багатоманітності й цілісності, тотальності й частковостей. Зрозуміло, що у це коло потрапляють і проблеми співвідношення глобального й локального, лінійних і нелінійних підходів до відтворення історичного процесу. Системний підхід до висвітлення проблеми «глобальне – локальне» неможливий, зокрема, без аналізу доцільності застосування синергетичних підходів у глобалістиці й локалістиці.

Стосовно місцевої історії поняттям *система* охоплюється насамперед узагальнена схема ієрархій і взаємозалежностей, яка дає змогу структурувати просторові явища «згори донизу» – аж до найменших поселень. За Ф. Броделем, простір охоплює всі реальності історії, які мають територіальну протяжність; отже всі держави, суспільства, культури піддаються концептуалізації у просторовій парадигмі. Локалізм у даному разі виступає як запора відходу від схематизму, яким часто грішать макроісторичні версії минулого й національні історичні канони. Він же відкриває найкращі

¹³ Piaget J. The epistemology of interdisciplinary relationships // Interdisciplinarity. Problems of Teaching and Research in Universities. – Paris, 1972. – P.139.

¹⁴ Постнеklasика: Філософія, наука, культура / Отв. ред. Л.П.Киященко, В.С.Степин. – Санкт-Петербург, 2009. – С.7.

можливості для заглиблення в масиви інформації, які слабо освоювалися раніше внаслідок порівняно невеликого масштабу дослідницького поля, сфокусованого навколо частковостей.

Інтерес до локалізму й локальності у сучасній історіографії підтримується як відчуттям евристичної обмеженості універсалістських концепцій, так і новою конфігурацією дихотомії «істотне – неістотне», пов'язаною з онтологічним поворотом, що відбувся в рамках некласичної і постнекласичної філософії. У гуманітаріїв з'явилося тверде усвідомлення того, що суть тих глобальних процесів, які змінюють світ на наших очах, неможливо зрозуміти без звернення до досвіду індивіда чи групи, так само, як і без перенесення акцентів із закономірностей на частковості й випадковості. Локальне при цьому далеко не завжди осмислюється як територіальне – воно може бути синонімом часткового у найрізноманітніших формах його прояву – від простеження деталей приватного життя окремої людини до аналізу зв'язків, що породжують соціальні асоціації й корпоративну психологію. Проте територія, навіть якщо вона існує в дослідженні як фон, усе ж визначає його масштаб і межі, допомагає уявити джерела специфічності, породжуваної життям в обмеженому територіальними рамками середовищі.

Як вважає Т.Попова, оскільки тотальність у реальній практиці аналізу історичного минулого може бути досягнута лише в рамках гранично обмеженого об'єкта (місто, село, монастир тощо), саме локально-історичні дослідження, і лише вони, створюють можливість «реалізації ідеалу тотальної історії, тобто всебічного, *тотального* вивчення якогось *локального* об'єкта. Антропологічна спрямованість локальної історії полягає в тому, що лише «на п'ятачку» локальної історії дослідник має змогу побачити обличчя звичайних людей, які «творять» історію, і зафіксувати ті умови, в яких вони це роблять»¹⁵. Локальне при цьому постає не як ілюстрація загального, а як його необхідний компонент і навіть головна домінанта.

У процесі наукових пошуків, пов'язаних із новим осмисленням місця локальності у житті сучасної людини, уточнюється саме поняття контексту, основоположне в історичному аналізі. Якщо в макросоціальних дослідженнях контекст існує здебільшого як щось зовнішнє по відношенню до еволюції досліджуваного об'єкта, то мікроаналіз передбачає зведення до купи багатьох множин контекстів і вибудову їх ієрархії, унаслідок чого дослідник отримує не зменшену копію, а новий його образ.

Італійський соціолог А.Мартінееллі констатує: «Час і простір відійшли один від одного: соціальні відносини більше не залежать жорстко від фізичної присутності акторів в одному місці в один час... Інакше кажучи, глобальна взаємозалежність передбачає нове відчуття часу і простору. Час використовується для зменшення обмежень простору й навпаки. Час скорочується, простір стискається». При цьому значення локального не зменшується: глобальні тренди в культурі співіснують із локальними культурами та з різновидами гібридних культур. А відчуття вселюдської ідентичності

¹⁵ Попова Т. Историографический процесс в региональном измерении: подходы и понятия // Историко-географичні дослідження в Україні. – Вип. 7. – К., 2004. – С.302–303.

поки що поступається національним, територіальним, етнічним, релігійним та іншим ідентичностям окремих країн¹⁶.

Що ж до нового розуміння локальності й локалізації, то найчастіше воно стосується процесу, у рамках якого певні системи самообмежуються у просторі. Локалізація також розглядається як запорука впорядкування відносин усередині систем різного рангу. Оскільки локальне в його сучасному баченні виступає не як антипод, а як елемент глобального, рамки локалізації навряд чи доцільно обмежувати констатацією наявності певних, бодай умовних, кордонів між частинами системи. Значно продуктивнішим є підхід, коли локальне вмонтовується в те, що називають глобально-локальною динамікою або процесом глокалізації. Усе, що визначають глобальною культурою, на думку Т.Заславської та В.Ядова, «залишається гранично глокальним, причому ядра національних культур виявляють незрівнянно більшу стійкість до нав'язуваних ззовні стереотипів, ніж їх периферія»¹⁷.

Парадокси глобалізації й локалізації вже близько десяти років перебувають в епіцентрі теоретичних дискусій. Людство поступово починає усвідомлювати свою включеність у світовий мегаполітичний процес, зникає до транснаціоналізації політики. Об'єктивний процес інтернаціоналізації технологій і культур докорінно змінює уявлення про глобальний і локальний простір; простір місць, за М.Кастельсом, поступається простору потоків¹⁸. Глобалізація доходить до глибини всіх соціальних структур, різко знижуючи значення вертикальних ієрархій і водночас збільшуючи потенціал горизонтальних взаємовпливів. Зменшення ролі національно-державного фактора супроводиться зростанням ролі локалітетів і регіоналізму.

Активізація інтересу до локальної історії та явищ регіоналізму відбувається в усьому світі в міру того, як глобалізаційні процеси ставлять під удар специфічність розвитку окремих країн і їх частин. Ослаблення внутрішніх суспільних структур сучасних держав знаходить свій прояв у руйнуванні старих і пошуках нових джерел ідентифікації. Зворотним боком інтересу до проблем глобалістики є підвищена увага до місцевої специфіки. Нове дихання відкрилося в культурній антропології, яка пропонує цікаві людинознавчі підходи багатьом галузям знання. Межі між природничими й соціогуманітарними науками впевнено руйнує гуманітарна географія, яка фокусує увагу не стільки на аналізі просторових конструктів, скільки на відповідних системах уявлень, ментальних особливостях та ідентифікаційних практиках.

Специфічний інтерес до локалістики у соціогуманітарних дослідженнях потягнув за собою відмову від еволюціонізму в аналізі культурних феноменів і перехід на позиції функціоналізму. Культурні ієрархії яких у лінійних підходах вибудовувалася за принципом «від примітивних до

¹⁶ Мартинелли А. От мировой системы к мировому обществу? // Социс. – 2009. – №1. – С.6–9.

¹⁷ Заславская Т.И., Ядов В.А. Социальные трансформации в России в эпоху глобальных изменений // Социологический журнал. – 2008. – №4. – С.9.

¹⁸ Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура. – Москва, 2002. – С.358.

високорозвинутих», тепер постають як утілення інакшості, з якою всім доводиться рахуватися. Типологічний, локально-цивілізаційний підхід до культури допомагає долати ідеологічний монізм, притаманний формаційному підходу, прокладає шлях до створення синкретичної, багатомірної картини історичного процесу. Людина як носій локальної культури постає у широкому соціальному контексті й у стані постійного діалогу між різними культурними традиціями.

Якщо підходити з такими мірками до аналізу історіографічних рефлексій щодо співвідношення глобального й локального, то поява нових парадигм і пояснювальних концептів уявлятиметься природною і необхідною. Адже, як констатує Н.Яковенко, «система, утворювана «людським матеріалом», реалізує себе лише через конкретні – завжди різні у часі й просторі – вчинки людей. Тож від вивчення їх поведінки, «знизу», і мусить починатися дослідження всієї системи: на рівні конкретного індивіда; на рівні мікрогрупи, до якої він належить; на рівні його соціального прошарку, стану й т.д.»¹⁹.

Перехід від традиційного історичного дослідження, ґрунтованого на «осмисленні закономірностей розвитку», до історієписання як процесу такої авторської репрезентації фактів, в якій є місце діям окремої людини й навіть «референційним ілюзіям», зламав старий стереотип «єдиноправильних» версій історичного процесу. Виявилося, що історичний дискурс не відбиває «все, як було», а лише пропонує певний набір підходів, мовних засобів, метафор, за допомогою яких кожен історик по-своєму організовує власне дослідницьке поле. А отже, прагнення до абсолютної істини в історіографічній практиці є утопічним, а всі конструкції «напрямів» і «підходів» – умовними. За М.Кукарцевою, точки зору на предмет визначають поле можливостей, методологію досліджень і обрії релевантності концепцій²⁰.

Попри значний діапазон розбіжностей у підходах у середовищі істориків існує розуміння наявності безлічі питань, без задовільного розв'язання яких історіографічний процес міг би хаотизуватися до такого стану, коли розмова про смисли і значення стає безпредметною. Ідеться насамперед про співвідношення макро- та мікроісторії, «подієвої» і «соціальної» історії, уточнення граней перетину історичної науки, історії історичної думки, інтелектуальної, культурної історії, про внутрідисциплінарні й міжгалузеві відносини у сфері гуманітарних наук. А також про «пошук імені» (метафора Т.Попової) тих дисциплін і субдисциплін, які виникають на міждисциплінарних стижах. Адже «рух наукового знання, як відомо, відбувається у руслі понять. Це – закономірний процес теоретизації будь-якої наукової галузі, показник її розвитку»²¹.

Очевидно, що на шляху впорядкування термінологічного арсеналу історичних наук сьогодні вже неможливо обійтися без диференціації предметних

¹⁹ Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. Вид. 2-ге. – К., 2005. – С.14.

²⁰ Кукарцева М.А. Лингвистический поворот в историописании: эволюция, сущность и основные принципы // Вопросы философии. – 2006. – №4. – С.44–55.

²¹ Попова Т. Историографический процесс: к экспликации понятия // Специальные исторические дисциплины: вопросы теории и методики. – Ч.6 (7). – Ч.2. – К., 2001. – С.323.

полів і дисциплінарних повноважень галузей історичного знання, сфокусованих на дослідженні територій (топосів, локусів). Ідеться насамперед про розмежування локальної («старої» й «нової») історії, регіоналістики, історичного краєзнавства та інших суміжних наукових напрямів. Створений спільними зусиллями ставропольських і московських науковців науково-освітній центр «Нова локальна історія» активно пропагує ідею дисциплінарної ієрархії сучасного гуманітарного знання з позицій історико-культурної парадигми теорії історії. З урахуванням того, що історичний ландшафт не даний історичному, історик має його вибудувати сам, пропонується нетрадиційне бачення співвідношення регіоналістики/регіонології, краєзнавства/історичного краєзнавства, локальної історії/нової локальної історії, провінціальної/регіональної місцевої історії й історіографії. Аналогічними пошуками зайнятий створений у Рязанському державному педагогічному університеті центр історичного регіонознавства та краєзнавства²².

Не залишилася осторонь цих шукань і вітчизняна історична наука, про що свідчить, зокрема, діяльність сектору теоретико-методологічних проблем історичної регіоналістики Інституту історії України НАНУ. Трибуною для дискусій про співвідношення понять *місцева історія, локальна історія, регіональна історія, регіоналістика, краєзнавство, містознавство, історична урбаністика* і багатьох інших став щорічник «Регіональна історія України», навколо якого вдалося об'єднати зусилля не лише українських, але й зарубіжних науковців. Еволюція системи понять, що структурують предметне поле локальної історії, простежується у ряді монографічних праць, які побачили світ упродовж 2003–2011 рр.²³

Найбільш помітного прогресу досягнуто у концептуалізації *історичної регіоналістики* як субдисципліни, зосередженої на аналізі генезису й еволюції суспільних процесів на мезорівні, проміжному між національним і локальним. Сучасна регіоналістика являє собою сукупність дослідницьких парадигм і відповідних методів, орієнтованих на вивчення регіонів різних рівнів, закономірностей їх формування й функціонування з урахуванням історичних, демографічних, етнонаціональних, релігійних, екологічних, природно-ресурсних, політико-правових особливостей, специфіки територіальної організації, місця й ролі кожного з регіонів у загальноукраїнському та міжнародному поділі праці. Об'єктом дослідження в ній виступають різнопланові явища регіоналізму й регіоналізації, а предметом – специфічність регіонального розвитку у територіальному й управлінському вимірі. В основу ретроспективної регіоналізації кладуться природно-географічні (ландшафтоутворюючі), економічні, політичні, етнічні ознаки. Насамперед беруться до уваги відмінності у соціально-економічному й політичному

²² Маловичко С.И., Мохначева М.П. Тенденции и перспективы интеграции региональных исторических исследований // Регіональна історія України. – К., 2007. – Вип. 1. – С. 29–46.

²³ Верменич Я. Теоретико-методологічні проблеми історичної регіоналістики в Україні. – К., 2003; *І ж.* Адміністративно-територіальний устрій України: еволюція, сучасний стан, проблеми реформування: У 2 ч. – К., 2009; *І ж.* Історична урбаністика в Україні: теорія містознавства і методика літочислення. – К., 2011; Верменич Я., Дмитрук В., Архипова С. Міська історія України: проблеми початкового датування: Наук.-довід. вид. – К., 2010.

розвитку, територіальній організації, правовій, політичній, соціонормативній культурі, мовні й конфесійні орієнтації.

Регіоналістика самим фактом свого існування створює можливість синтезу й екстраполяції на сучасність цілого ряду відправних парадигм соціогуманітарного знання. *Етнологічна* парадигма визначає параметри етногенезу, *соціологічна* – демогенезу та міграційних процесів, *семіотична* (психометрична) орієнтує на вивчення ментальних процесів, *комунікативно-культурна* визначає ієрархію культурних типів і різновиди комунікативних зв'язків.

Плідним виявилось застосування в історичній регіоналістиці принципу когнітивного членування, запропонованого географами ще у 1980-х рр. Критерій розмежування був обраний такий: *регіоналістика* – узагальнюючий термін, *регіонологія* (регіоніка) – наука про процеси й фактори регіоналізації; *районістика* – прикладний науковий напрям для визначення таксонів та критеріїв районування; *регіонознавство* – частина країнознавства²⁴.

На основі такого членування вибудовується каркас теорії регіоналізму, вільної від впливу політичної кон'юнктури й постійного страху перед «сепаратистськими загрозами». У повній відповідності з сучасним європейським баченням регіоналізм трактується як універсальне, нейтральне щодо політичного змісту поняття, що відображає природне прагнення соціумів до використання переваг, створюваних територіальним поділом праці, ментальними й культурними відмінностями. Зазвичай розмежовуються два найбільш поширені у сучасному світі різновиди регіоналізму – міждержавний, що відбиває новий рівень інтеграційних процесів у сучасному світі («новий регіоналізм») та внутрідержавний, пов'язаний із регіональною диференціацією. Регіоналізм, отже, уже не розглядається як ознака провінційності й не отожднюється із сепаратизмом, а якщо в його руслі й виникають якісь відцентрові тенденції, то вони аналізуються у термінах сепаратизму, а не регіоналізму. Утім, навіть в аналізі явищ сепаратизму виразно намічається відхід від колишньої однозначності: притаманний оцінкам сепаратизму «негативний емоційний заряд» у Російській Федерації визнається анахронізмом, а сам термін *сепаратизм*, подібно до націоналізму, оголошується цілком нейтральним²⁵.

Важче йде процес вибудови ієрархії понять, похідних від категорій *місце*, *локал*. Немає ясності, приміром, щодо меж і граней застосування поняття *місцевість*. Але ж саме воно здатне стати базовим для визначення зв'язку ідентичності з місцем проживання людини. Місцевість, уважає Д.Замятін, «постає раніше, ніж влада, ніж раси й народи, мови, ніж господарство, навіть раніше, ніж самосвідомість людини – людина усвідомлює себе через місцевість. Але водночас місцевість здійснюється лише через її усвідомлення людьми. І ми стикаємося з дуже важливим для нас фактом – існують доволі стійкі стереотипи взаємовідносин місцевостей, які у найрізноманітніших

²⁴ Географический энциклопедический словарь. Понятия и термины. – Москва, 1988. – С.260.

²⁵ Сепаратизм в современной Европе // Актуальные проблемы Европы. – 2009. – №3. – С.8.

формах проявляються через відносини держав і адміністрацій, мов, народів, рас, культур тощо. Тому, хоч як би пишалася людина своєю «свободою волі», геополітика – не її гра, а насамперед «гра місцевостей»²⁶.

Усвідомлення ролі місцевості як локального простору буття людини з'явилося вже в часи античності. Мислителі того часу вчинили раціонально: науку про землю назвали географією, а науку про окремі місцевості – хорографією. Цим вони суттєво полегшили життя багатьом поколінням географів, що прийшли їм на зміну: на фундаменті географії (землезнавства) виростала загальна, а на фундаменті хорографії (хорології) – спеціальна географія.

В історичних науках з їх подрібненою спеціалізацією запропоновані географами просторові розмежування загального й часткового великої прихильності не здобули. У фокусі уваги незмінно перебувала подієва (династична, воєнна) історія, яка розглядала простір як фон; локальні сюжети у кращому випадку мали слугувати ілюстрацією до наративів. Тривале домінування в історичній науці позитивістських підходів спричинилося до трактування історії як послідовного, лінійного, телеологічного у своїй основі процесу, а вплив історичного матеріалізму вилився у пошук «закономірностей», який, по суті, будь-яку деталізацію робив зайвою.

Активне розхитування цих упереджених схем розпочалося лише у другій половині ХХ ст. Утвердження в історієписанні антипозитивістського типу мислення супроводилося появою інтерпретативних та інтегральних парадигм – із визнанням суб'єктивності підходів і плюралізму ціннісних схем. На історіографію ХХ ст. справили помітний вплив соціологічні теорії П.Сорокіна, який доводив, що «немає ніякої безперервної лінійної тенденції... Історія в цілому ніколи не повторюється, і сукупний історичний процес має унікальний історичний аспект у кожному своєму моменті, аспект, щодо якого можна передбачити лише те, що він непередбачуваний»²⁷. Тим самим було створено стимул як для подолання усталених уявлень про суспільний прогрес, так і – не меншою мірою – для розхитування засилля суб'єктивного начала в історичному процесі.

Із заперечення позитивістського розуміння історії як послідовного, лінійного процесу і фактографізму як методу починала «переосмислення історії» французька школа «Анналів», яка вперше ввела «історію повсякденності» у сферу академічної науки, уперше поставила у центр досліджень суспільні уявлення й ментальні особливості. Утвердження множинності, плюральності багатьох «історій», що існують одночасно і взаємно перетинаються, сполучалося з обґрунтуванням права історика на суб'єктивні інтерпретації текстів і поведінкових стереотипів.

Плин історії повільний і втаємничений від очей не лише сучасників, але й нащадків, тут немає очевидних «межових стовпів». А зміст її становить

²⁶ Под сенью византийского орла // Империя пространства: Хрестоматия по геополитике и геокультуре России. – Москва, 2003. – С.101.

²⁷ Сорокин П.А. Социальная и культурная динамика: Исследование изменений в больших системах искусства, истины, этики, права и общественных отношений. – Санкт-Петербург, 2000. – С.92–93.

еволюція людини в її постійному діалозі з природою і сусідами, в її дорослішанні на основі засвоєння нових етичних норм, способів самоорганізації, культурних навичок, в осягненні нею викликів та загроз і набутті прийомів протистояння їм. Це історія не лише поступу, але й «відкатів», розчарувань, величезних людських втрат. Її важче простежувати за джерелами, але тут на допомогу приходять залучення можливостей міждисциплінарності – історик має сміливо виходити у проблемні поля суміжних дисциплін – соціології, культурології, географії, політології, лінгвістики тощо.

Якщо спробувати бодай у загальних рисах охарактеризувати домінуючу тенденцію в осмисленні реалій людського буття, то говорити доведеться насамперед про зрушення від макро- до мікрорівня соціального аналізу. «Поворот від універсальності до локальності й моментальності» пояснюється, за висновками політологів, не стільки «контекстуальністю прозоріння», скільки невиправданими надіями на можливість «загального ошчасливлення». «Абсолютам прийшов кінець», а це спричиняє відхід від стандартів, потяг до оригінального²⁸.

У більшості аналітичних схем визначення зв'язків між мікро- та макро- рівнями будується на основі т.зв. мостових гіпотез – «наведення мостів», і визначення напрямів руху по них визнається пріоритетним завданням соціогуманітаріїв. При цьому «мостові переходи» вибудовуються, як правило, знизу вгору, а теоретичні постулати ґрунтуються на впевненості, що відносини на макрорівні величезною мірою залежать від того, як вони складаються у повсякденні і на найнижчих рівнях спілкування. Гранична конкретизація аналізу, яка диктується таким підходом, вимагає концептуального переосмислення предметних сфер тих наукових напрямів, які віддавна фокусували увагу на локальних проявах самостановлення й саморозвитку людських соціумів.

Говорячи у цьому зв'язку про вітчизняний контекст локального історичного знання, маємо констатувати: упродовж майже всього ХХ століття його домінантою було підтримуване на державному рівні краєзнавство. У радянський час до нього пред'являлися доволі різнопланові вимоги: воно мало бути водночас підсистемою історичної та географічної наук, громадським рухом, комплексом певних виховних методів. А головне – провідником лінії партії у «соціалістичному будівництві» й активним пропагандистом комуністичних ідей. Доводиться дивуватися тому, що під пресом надмірних вимог та ідеологічних забобонів краєзнавчий рух усе ж зумів акумулювати чималий потенціал небайдужих до минувшини людей і стати справді масовим. Не позначився істотно на його статусі і перехід від планово-розподільчої до ринкової системи – у незалежній Україні держава, попри всі фінансові скрути, підтримує краєзнавство бодай по-мінімуму, а решту проблем вирішує спонсорська й меценатська підтримка. Чи не тому краєзнавчі видання і за тиражами, і, особливо, за поліграфічним оформленням, як правило, істотно виграють порівняно з фундаментальними науковими працями?

²⁸ Юрій М.Ф., Павлюк В.І. Політична антропологія. – К., 2008. – С.41–46.

Як синтетичний тип знання краєзнавство не надто опікується визначенням власних дисциплінарних рамок і дослідницьких пріоритетів. Його стихія – масовість і різноплановість, розкутість суджень, поєднання дослідницьких і просвітницьких завдань. Інтеграція різних видів знання і виховних методів забезпечує виконання краєзнавством ще кількох надзвичайно важливих функцій – культуроформуючої й консолідаційної. Воно володіє мистецтвом жити відчуття коренів, виховує любов до рідної землі та, отже, є могутнім духовно-моральним чинником. Рівень культури у суспільстві великою мірою залежить від того, наскільки задіяно потенціал збереження й освоєння новими поколіннями історичної пам'яті. А це означає, що в потоці соціокультурної трансляції має бути максимально достовірне, вільне від міфів і вигадок знання. І хоча краєзнавство переважно фіксує увагу на локальних подіях і визначних місцях, створювана на його скрижалях мозаїка частковостей має зрештою вливатися у масштабний і достовірний життєпис країни та світу.

Але якщо в ідеалі це так, то на практиці продукція «класичного» краєзнавства викликає дедалі більше нарікань. Йому закидають слабкість (якщо не відсутність) власного теоретико-методологічного фундаменту, некритичне ставлення до джерел інформації, ілюстративні підходи з монотонним викладом фактів, невміння вписати ту чи іншу подію у загальноцивілізаційний контекст. Виробився такий усереднено-типовий зразок краєзнавчої продукції, який не в змозі зацікавити ані фахівців (адже, як правило, прирощення наукового знання тут лише у незначних деталях), ані широкий загал (оскільки домінує безбарвний виклад уже загально відомих фактів). Тому кількість краєзнавчих видань рідко переходить в якість, а пізнавальний потенціал краєзнавства як наукового напряму виявляється незіставним із його просвітницькою роллю. У середовищі професійних істориків існує навіть такий крайній погляд, що сучасне краєзнавство «виглядає історіографічним анахронізмом, реліктом тоталітарного мислення. В історіографічному сенсі краєзнавство вичерпало свою когнітивну функцію і зберігає соціокультурну роль як громадський рух, який сприяє розвитку національного почуття, любові до рідного краю, витвору регіональної самосвідомості, відновленню історичної пам'яті, збереженню народних традицій та культурних пам'яток»²⁹.

Над такими (а їх немало) судженнями варто всерйоз замислитися і тим історикам, які ідентифікують себе із краєзнавством, і тим, хто від нього категорично відмежовується. Очевидно, що ніякий громадський рух не може впродовж століття жити виключно ідеями «народолюбства» і «збереження спадщини». У тому вигляді, в якому воно засновувалося в кінці ХІХ – на початку ХХ ст., краєзнавство себе зживає. Необхідно (і це робиться в усьому світі) шукати нові форми виявлення й подачі інформації про місцеву специфіку та, що не менш важливо, дбати про оновлений теоретико-методологічний фундамент локального історичного знання. Адже в наш динамічний

²⁹ Колесник І. Регіональна історія в українській історіографії: практика та рефлексія // Регіональна історія України. – Вип.1. – С.212–214.

час шанси на поширення має лише та пізнавальна система, яка базується на розумінні викликів часу і вмінні адекватно на них реагувати.

Починаючи з 1960-х рр. критика краєзнавчих підходів у Великобританії та Франції супроводиться науковими пошуками в руслі нової локальної історії. Ідеться про новий соціоструктурний, історико-демографічний метод дослідження соціумів, із використанням прийомів мережевого аналізу й прискіпливою увагою до позаполітичної сфери суспільного життя. Освоєння цих підходів у Російській Федерації супроводиться доволі гострою критикою спадщини краєзнавства як «антикварного» й «ерудитського» знання. Водночас виробляється новий тип історієписання – із широким застосуванням соціологічних підходів, фронтальною обробкою архівних даних (податкових описів, заповітів, судових протоколів), прискіпливим дослідженням мотивації колективної поведінки і пов'язаних із нею конфліктів. Розширення предметного поля історичної локалістики досягається за рахунок проникнення у глибинний світ очікувань, усього того, що називають топосом повсякденності. Альтернативою традиційним наративістським підходам, ґрунтованим на подієвій, переважно політичній, історії («*traditional empirical history*», «*conventional national history*») став бурхливий розвиток соціальної історії, яка відшукує у системі історичного пізнання ніші для спеціального дослідження соціальних страт, гендерних проблем, расових та інших меншин.

Примітною ознакою часу стала зміна кута зору в бік персоналізації та гуманізації історичного знання. Домінуючою тенденцією в науковому пошуку стає екзистенційно-антропологічний підхід, базований на людському вимірі історичної реальності, з одного боку, і визнанні цієї реальності унікальною й слабо прогнозованою – з іншого. Некласичні моделі історичного дослідження сміливо засвоюють здобутки суміжних галузей знання – соціології, культурної антропології, етнології тощо. Робляться спроби по-новому подивитися на можливості розширення комплексу джерел, що вводяться в науковий обіг, залучити читача до дослідницького процесу. У рамках мікроісторії відшукуються нові підходи до концептуалізації біографічної або персональної історії – з пріоритетним аналізом індивідуальної свідомості й відповідних поведінкових реакцій. А історія повсякденності вводить у контекст історичного пізнання деталі приватного життя, побуту, щоденних турбот людини.

У зв'язку з розширенням діапазону підходів і пізнавальних можливостей історичного знання на повен зріст постає проблема його ієрархізації – з «пошуком імені» для кожного нового відгалуження локального історичного знання. Поки що у застосуванні далеко не однопорядкових понять *локальна історія*, *регіональна історія*, *мікроісторія*, *провінціологія*, *місцева історія*, *краєзнавство* тощо панує «черезсмузжя», яке межує із сумбуром. Хоч справедливості заради слід сказати, що спроби вибудувати ієрархію цих та інших понять, або принаймні звести їх у певну систему, робилися на багатьох наукових конференціях і круглих столах.

Очевидною у цьому зв'язку є необхідність відходу від позитивістського типу мислення, який і досі домінує у краєзнавстві, до інтерпретативних та інтегральних парадигм. Найбільш продуктивні серед них ті, що з'явилися в руслі «антропологізації» локальної історії, яка відчутно змістила акценти в історієписанні від соціальних структур та інститутів у бік «мікросвітів», ментальностей, поведінкових стереотипів. У руслі полідисциплінарного методологічного синтезу складається «нова парадигма соціальної історії, що передбачає дослідження всіх сфер життя людей минулого в їх структурній єдності й у фокусі перетину соціальних зв'язків і культурно-історичних традицій»³⁰.

На противагу «історії згори», яка зосереджувалася на подіях, фактах, біографіях, «нова» історія не обмежує себе ані тематичними, ані просторовими рамками. Її цікавлять найрізноманітніші прояви людської діяльності у різних соціумах, при цьому завдання їх історичної реконструкції співвідносяться з налаштованістю на поліваріантність підходів і міждисциплінарність. Інтерес до історії місць при цьому часто виступає тлом для відтворення ментальностей, ідентичностей, поліетнічності й полікультурності.

Ще частіше у таких «нових» підходах територія виступає не як фон, а як рамка або смислоутворююча сутність. У контексті проблем «центр – периферія» превалює зосередження дослідницької уваги на об'єктах, що лежать поза владним полем або на нижчому, периферійному рівні узагальнення.

Здається, що нині саме на шляху відмови від пріоритету подієвості відкриваються способи радикального переосмислення співвідношення цілого і частини, глобального й локального. З'являються, зокрема, нові можливості врівноваження традиційної хронополітики хорополітикою, спеціально зайнятою концептуальним «огранюванням» просторових горизонтів – світ-системи, регіону, краю, місця тощо. Ще цікавіше явище простежується у тому, що в руслі дослідження одночасних доцентрових і відцентрових знаково-символічних потоків з'являється можливість не тільки «уявляти», «винаходити» образно-географічні рамки простору, але й наповнювати його історичними ретроспекціями.

Якщо спробувати схематично представити рух від традиційних до інноваційних підходів у дослідженні локальних форм буття людини, це може бути стрибкоподібний перехід від осмислення часткового як неістотного, другорядного, ілюстративного через визнання його самоцінності у контексті проблематики «маленької людини» до вписування локальності у глобальний контекст. Цей перехід повсюдно супроводиться усвідомленням того, що кожен новий рівень історичного пізнання – це не просто новий ракурс у дослідженні співвідношення універсального й локально-специфічного, але й спроба нового осмислення проблеми «час – простір». При цьому макро-, мезо- та мікрорівні в історичному пізнанні, хоч і мають виразні ознаки взаємодоповнюваності, усе ж є цілком автономними сферами наукового пошуку. Із суми локальних досліджень, якими б глибокими та всебічними вони не

³⁰ Репина Л.П. Проблема методологического синтеза и новые версии социальной истории [Електронний ресурс]: http://www.history.vuzlib.net/book_o004_page_6.html

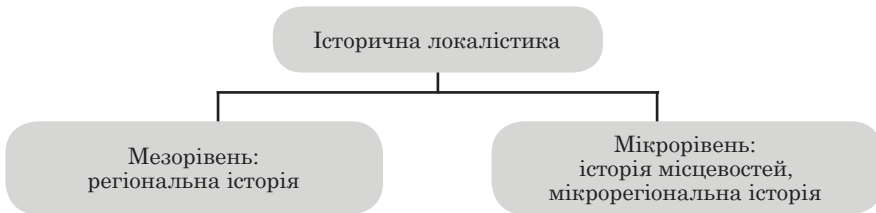
були, неможливо механічно скласти історію регіону; так само із суми регіональних «історій» не складається національний наратив. Онтологічно поселення, регіон, країна – це різні об'єкти; відповідно й дослідницькі методи, застосовувані в аналізі їх своєрідності, мають бути відмінними.

Про діапазон нових підходів, напрацьованих у руслі нової локальної історії та мікроісторії, автору вже доводилося писати³¹. Що ж до ще не використаних можливостей, то найбільший резерв, як нам уявляється, полягає у впровадженні методологічних підходів історичної регіоналістики, яка вже набула статусу хоч і локального, але вже якоюсь мірою і «надлокального» проблемно-орієнтованого знання. У неї свої, відмінні від описово-краєзнавчих, типологічні ознаки раціональності, свої критерії науковості й професіоналізму, свої методи узагальнення. Не доводиться вже говорити про те, що у регіоналістики незрівнянно багатший тезаурус, в якому чимало запозичень із суміжних галузей знання – соціології, суспільної географії, культурології. Інтегративний характер регіоналістики – це саме те, що забезпечує комплексність у підходах та інноваційність у пошуках. А ще – навряд чи можливий у межах краєзнавства і навіть нової локальної історії хронологічний діапазон досліджень центр-периферійних відносин. До того ж саме регіоналістиці під силу зацікавити істориків-локалістів новими підходами, запропонованими в рамках «нової політичної історії» – осмисленням особливостей ментальності та політичної культури, дослідженням електоральних настроїв у регіональному розрізі тощо.

На основі такого підходу можна запропонувати дворівневу схему системології історичної локалістики, в основу якої покладене розмежування мезо- та мікрорівнів дослідження (зрозуміло, що макрорівень, який лежить поза локалістикою, тут виноситься «за дужки»). А мезорівень у нашому трактуванні – це і є історична регіоналістика в її внутрідержавному контексті. Це насамперед історія регіонів як співтовариств та центр-периферійних відносин. Історія поселень – міст, сіл, селищ міського типу – тут також присутня, але вже не як первинний, а вторинний об'єкт дослідження, як частина більшої – реальної чи уявленої – цілісності (див. схему 1).

Схема 1

Системологія історичної локалістики

³¹ Верменич Я. Локальні рівні сучасного історичного пізнання: спроба типологізації // Регіональна історія України. – К., 2009. – Вип.3. – С.9–40; *Ії ж.* Мікроісторія як проблемне поле соціогуманітарних досліджень // Укр. іст. журн. – 2010. – №4. – С.156–169.

У місцевій (локальній) історії, яка являє собою нижній (мікро-) рівень системи, історія окремих місцевостей потрапляє у центр дослідницької уваги. Нею перекривається традиційне краєзнавство й містознавство, але не меншою мірою також оновлені версії місцевої історії – нова локальна історія, мікро-історія, імажинальна географія місця. Смысл такого ранжування – у спробі вибудувати ієрархічну структуру напрямів дослідження, які зазвичай не розмежовуються належним чином. Адже діалектика предметних полів локалістики й історичної регіоналістики доволі складна. З одного боку, поле історичної локалістики ширше, позаяк регіон – це також локальний соціум, хіба що в іншому масштабі. З іншого боку, об'єкт історичної регіоналістики як субдисципліни змістовно ширший, оскільки регіон інтегрує місцевості й локалітети.

Отже, саме регіон як самодостатня в багатьох відношеннях територія країни уявляється найбільш прийнятним масштабом синтезуючої систематики на місцевому рівні. І не так уже й важливо, чи має реальний регіон власну ідентичність, чи є значною мірою уявленим (як андерсонівська нація) та існує лише у свідомості інтелектуалів. Важливіше те, що регіон має власну просторову структуру й внутрішню цілісність, а також більш-менш сталі кордони. Регіональний зріз має великі переваги порівняно з іншими ще й тому, що забезпечує можливість компаративного аналізу. Спроможність порівнювати та класифікувати регіони – головна передумова дослідження суспільства «по горизонталі». Але не менше важить і те, що лише концепт регіону допомагає створити реальне уявлення про відносини по лінії «центр – периферія».

Сказане не означає, зрозуміло, що місцеву історію можна «розчинити» в регіональному. Кожне поселення – від величезного мегаполіса до невеличкого села – створює навколо себе неповторну ауру, яку можна дослідити лише шляхом максимального наближення до об'єкта. Історія цивілізацій – це насамперед історія міських і сільських поселень. Із міста починається магія особистої свободи, і вже одне це робить міське локальне співтовариство захоплюючим дослідницьким об'єктом.

Серед суміжних галузей наукового знання, напрацювання яких варто використати в процесі концептуалізації історичної локалістики, на перше місце слід поставити культурну й гуманітарну географію. Останню її засновники вважають постпозитивістською версією класичної географії XIX ст., яка традиційно тяжіла до дослідження історичних особливостей територій. Сучасна гуманітарна географія пропонує спробу онтологічного бачення земного простору – коли сам простір «стає «героєм», певним самостійним, діяльним актором», який сам творить архетипи й структуру подій, що відбуваються. У фокусі такого бачення – формування й репрезентація географічних образів місць, те, що становить предмет т.зв. імажинальної географії. Місце, ландшафт, регіон, країна постають у вигляді графічних моделей (образно-географічних карт) із власною системою знаків, символів, архетипів, з виявленням змістових взаємозв'язків та алгоритмів взаємодії. У запропонованій гуманітарними географами системі страт на нижчому рівні розміщуються географічні образи територій, вище розташована «локально-міфологічна» страта, ще вище – страта

регіональної ідентичності. Увінчують цю конструкцію культурні ландшафти³². Із такою схемою можна погоджуватися, можна її коригувати. Але для історика-локаліста такі підходи мають бути безумовно цікавими – адже в кінцевому підсумку йдеться про регіональну ідентичність, до дослідження якої історики й етнополітологи причетні не меншою мірою, аніж географи³³.

У системі історичної локалістики, якщо вона нарешті здобуде в Україні чіткий концептуальний фрейм, мають знайти своє місце й здобутки різних відгалужень культурної антропології, зокрема тих, які досліджують особливості локальних ідентичностей у контактних зонах пограниччя. Синтезуючи напрацювання теоретичної лімології (науки про кордони) та висновки історико-етнологічних студіювань «фронтирів», дослідження погранич уже перетворилося на самостійний міждисциплінарний науковий напрям, який із формуванням обрисів «нової Європи» здобув і відповідний міжнародний статус. Як приклади вдалої міждисциплінарної співпраці можна назвати проекти, в яких беруть участь українські науковці – «Соціальні трансформації у Пограниччі – Білорусія, Україна, Молдова» за підтримки корпорації Карнегі (Нью-Йорк) та «На пограниччі «нової Європи». Польсько-українське сусідство» (інститут етнології й культурної антропології Варшавського університету за участю фахівців Інституту народознавства НАН України)³⁴. Співвідношення субдисциплін і наукових напрямів у системі історичної локалістики представлено на схемі 2:

Схема 2

**Історична локалістика:
ієрархія субдисциплін і наукових напрямів**

³² *Замятин Д.Н.* Гуманитарная география: предмет изучения и основные направления развития // *Общественные науки и современность*. – 2010. – №4. – С.126–128; *Его же.* Метагеографические оси Евразии // *Полис*. – 2010. – №4. – С.22–47.

³³ Див., напр.: *Нагорна Л.* Регіональна ідентичність: український контекст. – К., 2008.

³⁴ *Кравченко В.В.* Харьков/Харків: столица Пограниччя. – Вильнюс, 2010; *Na pograniczu «nowej Europy».* Polsko-ukraińskie sąsiedztwo. – Warszawa, 2010.

Зрозуміло, що така схема значною мірою умовна і не може претендувати на вичерпність. Її можна конкретизувати – адже і традиційна історична географія, і щойно сконструйована як окремий дослідницький напрям сільська історія, як і цілий ряд інших підсистем локального історичного знання, можуть претендувати на місце у цій схемі. Доводиться, однак, рахуватися з небезпекою, про яку попереджає М.Румянцева – є ризик «збільшити ентропію шляхом дроблення поля історичного дослідження на дрібні ділянки»³⁵. Відтак поки що обмежимося цим переліком у надії на те, що до коригування запропонованої схеми долучатимуться фахівці з різних галузей наукового знання.

Залишається відповісти на принципове питання: чи здатен системний підхід сам по собі забезпечити належний рівень аналізу взаємодії глобального й локального, універсального й часткового. Доводиться визнати: глибокі зміни в організації сучасного світового порядку разом із комплексністю й багатоманітністю інтеграційних зв'язків вимагають більш складних, поліпарадигмальних підходів. Навряд чи вдасться обійтися тут без використання структурно-функціональної, конструктивістської, нормативно-ціннісної, соціосинергетичної, інформаційної, мережевої та інших парадигм. Їх взаємоукладання може спростувати, а може й ускладнювати пізнавальний процес. Складна, багаторусна конструкція поліпарадигмальних підходів тим стійкіша, чим надійніші балансири, які забезпечують логічну ясність і системну цілісність.

Методологічний плюралізм передбачає рівні можливості для формування й взаємодії наукових напрямів, підходів, субдисциплін. Але він немислимий без наукової систематики й вибудови відповідних ієрархій. Щоби розмаїття не перетворювалося на хаотичне нагромодження, потрібне те, на чому наполюгав Т.Кун – концепція збалансованих парадигм із власними принципами збирання, класифікації й селекції інформації. Сподіваємося, що у сфері історичної локалістики ця робота у кінцевому підсумку виявиться успішною.

³⁵ Румянцева М.Ф. К вопросу о преодолении кризиса исторического метанарратива: философия истории Г.-В.-Ф.Гегеля как опыт исторической теории // Ставропольский альманах общества интеллектуальной истории. – Ставрополь, 2002. – Вып.2. – С.35.

The article attempts to interpret the activation of scientific interest to the local history and phenomena of regionalism in contemporary socio-humanitarian sciences. Author examines the conceptual model of transition from traditional approaches in scientific research and grounded the system-constructed potential of historic localism as scientific direction and subject of inquiry.

